

Ἡ Μέθοδος τῶν θέσεων τοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη καί ἡ ἐφαρμογή της

Γρ. Θ.
Στάθης

“εἰς μνήμην Jørgen
Raasted, + 5. 5. 1995”

Τό θέμα πού ἐπέλεξα ὡς συμβολή στό διμερές αὐτό ἑλληνο-δανικό μουσικολογικό Συμπόσιο, δηλαδή “Ἡ Μέθοδος τῶν θέσεων τοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη καί ἡ ἐφαρμογή της”, ἀποτελεῖ τήν καίρια ὑπόθεση τῆς σημειογραφίας τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καί τήν κρίσιμη θεώρηση τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς σημειογραφίας. Τό θέμα, ὡς κεντρικό τῆς ὑποθέσεως τῆς Ψαλτικῆς, εἶναι μέγα καί σύνθετο καί πολύπλοκο. Ἀσχολοῦμαι μέ αὐτό, ἐδῶ καί πολύν καιρό· καί μέ τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἱστορικοῦ καί θεωρητικοῦ τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς μελοποιίας, ἀλλά καί ἀπ’ τήν ἀνάγκη τῆς προσεγγίσεως τῆς ποικίλης δομῆς τῆς σημειογραφίας καί τῆς ἐξηγήσεώς της καί ἀναλυτικῆς καταγραφῆς της. Ἡ φύση τοῦ προκειμένου θέματος ἀπαιτεῖ σύνολη θεώρηση τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν, τῶν θεωρητικῶν ἐπεξηγήσεων, τῆς ψαλτικῆς πρακτικῆς. Ἡ θεώρηση αὐτή δέν μπορεῖ νά γίνει τώρα, μέ βάση μόνο τή ‘μέθοδο τῶν θέσεων’ τοῦ Κουκουζέλη. Μέ τήν εὐκαιρία ὁμως αὐτοῦ τοῦ Συμποσίου θά ἤθελα νά θίξω, μέ μιά προδρομική ἀνακοίνωση, τά βασικά σημεῖα, γιά νά συνεισφέρω ἐδῶ στή σύναξή μας, καί προσφέρω ἀφορμή γιά συζήτηση καί ἀνταλλαγή ἀπόψεων.

Α’. Ὀνομασία τῆς Συνθέσεως.

Ἡ ‘Μέθοδος τῶν θέσεων τῶν σημαδίων’ τοῦ Ἰωάννου Παπαδοπούλου τοῦ Κουκουζέλη καί Μαῖστορος εἶναι ἡ γνωστότερη καί πλέον διαδεδομένη στή χειρόγραφή

παράδοση, ἀπ’ τίς ἄλλες παρεμφερεῖς μεθόδους, τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως στό ὅτι ὁ πρῶτος κώδικας, καί ὁ ἀρχαιότερος τοῦ τύπου τῆς Παπαδικῆς, χρονολογημένος μάλιστα τό ἔτος 1336, ὁ EBE 2458¹, πού περιέχει αὐτήν τή ‘μέθοδο’ στήν πρώτη της καταγραφή, χρησίμευσε ὡς βάση γιά ἀντιγραφή σέ δεκάδες ἄλλους κώδικες μέ τήν ἴδια ἐπιγραφή· “Ἀκολουθία συνθετιμῆναι παρά τοῦ μαῖστορος κύρ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη, ἀπ’ ἀρχῆς τοῦ μεγάλου Ἐσπερινοῦ μέχρι καί τῆς συμπληρώσεως τῆς θείας Λειτουργίας”. Κατά τήν ἀναγραφή, φυσικά, δέν παραλείφθηκε, ἐκτός ἀπό λίγες ἐξαιρέσεις, ἡ μέθοδος αὐτή τῶν σημαδίων. Ἡ συχνή της ἀνθολόγησις, ὅπωςδήποτε εἶχε καί τήν ἔννοια τῆς χρησιμότητάς της γιά τήν ἐκμάθησι τῆς Ψαλτικῆς, καί ἐπομένως τήν ἰδιαίτερη ἐνασχόλησι τῶν μεταγενεστέρων διδασκάλων, καί τήν περίπτωσι ἐξηγήσεώς της ἀπ’ τόν Πέτρο Πελοποννήσιο καί στή συνέχεια ἀπ’ τόν Γρηγόριο Πρωτοψάλτη καί τόν Ματθαῖο Βατοπεδηνό.

Ἐδῶ εἶναι ἐνδιαφέρον νά παρακολουθήσουμε τήν ὀνομασία μέ τήν ὁποία παραδίδεται στή χφφ. αὐτή ἡ ‘μέθοδος τῶν θέσεων’.

Στήν πρώτη της καταγραφή, στόν κώδικα EBE 2458 τό ἔτος 1336², φέρει τήν ἐπιγραφή (φ. 3α): “Σημάδια ψαλλόμενα κατ’ ἤχον· ποίημα τοῦ μαῖστορος κυρίου Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη· ἤχος α’ “Ἰσον, Ὀλίγον, Ὁξεῖα”.

Στόν κώδικα τοῦ Μανουήλ Βλα-
τηροῦ, Ἰβήρων 985 τό ἔτος 1425,
φέρει τήν ἴδια σχεδόν ἐπιγραφή (φ.
7α): “Σημάδια ψαλλόμενα κατ’
ἦχον· συντεθέντα παρὰ τοῦ μαῖ-
στορος κυρίου Ἰωάννου τοῦ
Κουκουζέλη”.³

Στόν κώδικα Κωνσταμονίτου 86
(α’ ἡμισυ ιε’ αἰ., φ. 22α): “Σημά-
δια συντεθέντα καί μελισθέντα κατ’
ἦχον παρὰ τοῦ μαῖστορος κυρίου
Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη”.⁴

Στόν σπουδαῖο κώδικα τοῦ Ἰω-
άννου Πλουσιαδηνοῦ, Διονυσίου
570 (τέλη ιε’ αἰ.) ἀναγράφεται (φ.
77α): “Ἐτέρα μέθοδος, δηλονότι
τῶν αὐτῶν σημαδίων ψαλλομένων
μετά μέλους, ποίημα τοῦ θαυμα-
στοῦ μαῖστορος κυρίου Ἰωάννου
τοῦ Κουκουζέλη”. Στό τέλος τῆς
μεθόδου (φ. 79α) σημειώθηκε τό
μνημόσυνο τοῦ Κουκουζέλη. “Αἰω-
νία σου ἡ μνήμη Κουκουζέλη.
Ἄμην, ἀμὴν, ἀμὴν”.⁵

Ὁ Κοσμάς Ἰβηρίτης καί Μακε-
δών, ὁ σπουδαιότατος κωδικο-
γράφος τοῦ ιζ’ αἰῶνος, στό χφ.
Ἰβήρων 970 τοῦ ἔτους 1686, προσ-
φέρει τήν ἐπιγραφή (φ. 6α): “Ἀρχή
τῶν σημαδίων τῆς Μουσικῆς Τέχ-
νης, ἃ συνετέθησαν παρὰ κυρίου
Ἰωάννου μαῖστορος τοῦ Κουκου-
ζέλου, κάλλιστά τε καί ἔντεχνα,
ψαλλόμενα κατ’ ἦχον”.⁶

Στόν κώδικα Ἰβήρων 987 (πρό
τοῦ 1731) συναντᾶμε τήν ἐνδιαφέ-
ρουσα διατύπωση (φ. 7α): “Σημάδια
ψαλλόμενα κατ’ ἦχον μετά πάσης
χειρονομίας καί συνθέσεως, ποιη-
θέντα παρὰ τοῦ μαῖστορος...”,⁷ κλπ.

Ἐνας ἄλλος κώδικας, ὁ Ξηροπο-
τάμου 307, χφ. τοῦ Ἀναστασίου
Βαΐα στά 1767, μᾶς προσφέρει τόν
χαρακτηρισμό ‘πάνυ ἔντεχνα’ (φ.
17β): “Σημάδια ψαλλόμενα εἰς τούς
ὀκτώ ἦχους, πάνυ ἔντεχνα, συντε-
θέντα παρὰ τοῦ μαῖστορος κύρ
Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη...”.⁸
Καί ὁ Δημήτριος Λῶτος, ἕνας δοκι-
μώτατος κωδικογράφος, στόν κώδι-
κα Ξηροποτάμου 330, τό ἔτος 1781,

μᾶς προσφέρει ἕναν ἄλλο τίτλο (φ.
8α): “Τό Μέγα Ἰσον τοῦ κύρ Ἰω-
άννου μαῖστορος τοῦ Κουκουζέλη,
ἐξηγηθέν παρὰ κύρ Πέτρου λαμπα-
δαρίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας,
ὀκτάηχον, ἀρχομένου ἀπό τόν πλ.
δ’ (sic) [= α’]”.⁹

Εὐκόλα παρατηροῦμε, ὅτι στή
χειρόγραφο παράδοση δέν ἀπαντᾶ ἡ
ὄνομασία “Μέθοδος τῶν Θέσεων”,
μέ ἐξαίρεση μόνο τόν κώδικα Διο-
νυσίου 570, ὅπου ὁ ὄρος ‘Μέθοδος’
ἢ ‘Μέθοδος τῶν Θέσεων’, ἀναγρά-
φεται στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κειμέ-
νου τοῦ Κουκουζέλη καί ἄλλων πα-
ρομοίων κειμένων - μεθόδων. Ὁ
Ἀναστάσιος Βαΐας (Ξηροποτάμου
307) ἀμέσως μετά τά “Σημάδια ψαλ-
λόμενα” τοῦ Κουκουζέλη, ἀναγρά-
φει (21β): “Ἐτέρα μέθοδος τῶν
θέσεων τοῦ αὐτοῦ [Πλουσιαδηνοῦ]
ὀκτάηχος· Τον πρῶτον τόν λεγόμε-
νον Κουκουμᾶν”.

Τόν τίτλο “Μέθοδος τῶν Θέσε-
ων” τόν πρωτογραφεῖ ὁ Μανουήλ
λαμπαδάριος ὁ Χρυσάφης, στήν
θεωρητική του συγγραφή, καί μάλι-
στα σέ συνάφεια καί μέ τίς ἄλλες
παρεμφερεῖς μεθόδους. Γράφει: “...
οὐδεμία ἦν ἄν χρεῖα οὐδ’ ἀνάγκη
τοῦ τόν μέν Γλυκύν Ἰωάννην πε-
ποιηκέναι τάς μεθόδους τῶν κατὰ
τήν Ψαλτικὴν θέσεων, τόν δέ μαῖ-
στορα Ἰωάννην μετ’ αὐτόν τήν ἐτέ-
ραν μέθοδον καί τά σημάδια ψαλτά,
εἶτα μέτ’ αὐτόν πάλιν τόν Κορώνην
τάς ἐτέρας δύο μεθόδους τῶν κρα-
τημάτων καί τήν ἐτέραν τῶν στιχη-
ρῶν”.¹⁰

Καί πρέπει νά παρατηρηθῇ ἐδῶ
ὅτι δέν ἦταν δυνατόν νά ἀναγραφῇ
“μέθοδος τῶν θέσεων” πρό τοῦ Μα-
νουήλ Χρυσάφη, ἀφοῦ αὐτός πρῶ-
τος καί σέ θεωρητικό κείμενο χρη-
σιμοποίησε τόν ὄρο “θέσις”, ἀλλά
καί τόν ὄρο “μέθοδος”. Κι’ ἦταν ὁ
ἀρμοδιώτερος νά τό πράξει, καί
πολύ ὀρθά διατύπωσε ὅτι πρόκειται
γιά “μέθοδο θέσεων τῶν σημαδίων”.
Ὁ Μανουήλ Χρυσάφης στήν προ-
κείμενη περίπτωση λειτούργησε ὡς

μουσικολόγος. Ὁ κοινότερος τίτλος, πάντως, εἶναι “σημάδια ψαλλόμενα κατ’ ἤχον”. Οἱ μεταγενέστεροι προσδιορισμοί, ὅπως “συντεθέντα καί μελισθέντα κατ’ ἤχον”, “ψαλλόμενα μετά μέλους”, “ἀρχή τῶν σημαδίων τῆς Μουσικῆς Τέχνης, ἃ συνετέθησαν, ... κάλλιστά τε καί ἔντεχνα, ψαλλόμενα κατ’ ἤχον”, “μετά πάσης χειρονομίας καί συνθέσεως”, “πάνυ ἔντεχνα”, ἢ “τό Μέγα Ἴσον τοῦ κύριου Ἰωάννου μαῖστορος τοῦ Κουκουζέλη, ἐξηγηθέν...” κλπ, μᾶς βοηθοῦν νά διαπιστώσουμε ὑπό ποιό πρίσμα εἶδαν οἱ κατά καιρούς διδάσκαλοι τό κείμενο αὐτό καί ποιό εἰδικό βάρος τοῦ προσέδωκαν. Δυό προσδιορισμοί ἔχουν ἰδιάζουσα σημασία “συντεθέντα” ἢ “συντετέθησαν” καί “μετά πάσης χειρονομίας καί συνθέσεως”. Κι’ ἄς προσαχθῆ ἔδῳ καί ὁ προσδιορισμός “κάλλιστά τε καί ἔντεχνα” ἢ “πάνυ ἔντεχνα”. Ἐδῳ σαφῶς μαρτυρεῖται ὅτι πρόκειται γιά ὀριοθέτηση, μέχρι ἓνα βαθμό, τῆς συνθέσεως τῶν σημαδίων τῆς Μουσικῆς Τέχνης· καί ὑπονοεῖται, βέβαια, καί ὁ κανονισμός τῆς ὀρθογραφίας κατά τήν σύνθεση, ὅπως ὑπαγορεύει ἡ χειρονομία καί ἡ διάκριση τῶν σημαδίων σέ σώματα καί πνεύματα. Εἶναι χρήσιμη ἔδῳ ἡ ἀναγραφή στόν κώδικα Κωνσταντίνου 86, (φ. 46α): “Τά σώματα ὁμοῦ μετά τῶν πνευμάτων χειρονομούνται οὕτω”.

Β'. Κοινότητα τῶν μεθόδων τοῦ Γλυκέως καί τοῦ Κουκουζέλη.

Ὁ Μανουήλ Χρυσάφης μαρτυρεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὅτι ὁ Κουκουζέλης “ἐποίησε τήν ἑτέραν μέθοδον καί τά σημάδια ψαλλά” μετά τόν Ἰωάννην Γλυκύ τόν Πρωτοψάλτη. Τό γεγονός αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπ’ τήν χειρόγραφη παράδοση, ὅπου συναντᾶται, σέ εὐάριθμες περιπτώσεις, ἡ ‘Μέθοδος τῶν Θέσεων’ τοῦ Ἰωάννου Γλυκέως. Τό πρᾶγμα ἔχει μεγάλη σημασία, ἄν συνδυασθῆ καί μέ τή μαρ-

τυρία τοῦ κώδικος Κουτλουμουσίου 457, ὅπου ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης χαρακτηρίζεται “διάδοχος καί μαθητής” τοῦ Ἰωάννου Γλυκέως, μαζί μέ τόν συνομήλικό του Ξένο Κορώνη. Κι’ εἶναι πολύ ἐνδεικτική καί ἡ ἀπεικόνιση τῆς τριανδρίας αὐτῆς μέ τήν ἐπιγραφή “Ἰωάννης ὁ Πρωτοψάλτης μανθάνων τόν Κορόνην καί τόν Κουκουζέλην”¹¹. Ὡς μέγας διδάσκαλος τῆς Ψαλτικῆς ὁ Ἰωάννης Γλυκύς ὁ Πρωτοψάλτης παρέδωκε πρῶτος τήν “Μέθοδο τῶν θέσεων τῶν σημαδίων”. Κι’ αὐτή ἡ Μέθοδος ἔχει ὡς ἐπιγραφή· “Ἀρχή τῶν σημαδίων τῆς Παπαδικῆς Τέχνης, ψαλλόμενα κατ’ ἤχον”¹². Ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης, δεύτερος μετά τόν Ἰωάννη Γλυκύ, παρέδωκε παρόμοια Μέθοδο τῶν θέσεων τῶν σημαδίων. Οἱ δυό αὐτές Μέθοδοι εἶναι σπουδαιότητες γιά τήν Ψαλτική Τέχνη. Ἔχουν μεγάλη κοινότητα μεταξύ τους, ἀλλ’ ἔχουν καί πολυσήμαντες διαφορές. Οἱ δυό μαζί ἀλληλοσυμπλῶνονται κι ἀποτελοῦν τήν βασική πηγή γιά τήν ὀνομασία τῶν σημαδίων καί τῶν θέσεων τῆς “Μέσης πλήρους βυζαντινῆς σημειογραφίας” (1177-1670 περίπου).¹³

Ὁ Κουκουζέλης, ὡς δεύτερος, παρέλαβε καί διατήρησε τό μείζον μέρος, σχεδόν τά τέσσερα πέμπτα, τοῦ περιεχομένου τῆς Μεθόδου τοῦ Ἰωάννου Γλυκέως. Ἡ ἀποδοχή εἶναι αὐτούσια, ὅσον ἀφορᾷ στή σύνθεση τῶν σημαδίων. Παρέλειψε κάποιες θέσεις καί δημιούργησε, ἀντ’ αὐτῶν, καινούργιες, δίνοντας αὐτός καί τά ὀνόματά τους. Κατ’ αὐτόν τόν τρόπο, ἔχει μεγάλη σημασία γιά τήν ὀνοματοδοσία τῶν σημαδίων καί τῶν θέσεων, ἐκεῖνο τό τμήμα τῶν δύο Μεθόδων πού δέν εἶναι κοινό.

Στή σειρά αὐτή τῆς συγκρίσεως τώρα ὑπεισέρχεται κι ἓνας τρίτος παράγοντας· ὁ πίνακας “τῶν μελωδημάτων”. πού πρωτογραφήθηκε στό φ.159α τοῦ κώδικος τῆς Μεγι-

στης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους Γ 67, τοῦ ι' αἰῶνος¹⁴. Ἕνας συγκριτικός πίνακας σέ τρεῖς στήλες παρουσιάζει καθαρά τήν κοινότητα καί τίς διαφορές μεταξύ τῶν Μεθό-

δων τῶν σημαδίων καί τῶν θέσεων τοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη, Ἰωάννου Γλυκέος καί τοῦ ἀδήλου κωδικογράφου τοῦ κώδικος Μεγίστης Λαύρας Γ 67.

Μέθοδοι τῶν θέσεων ἢ “μελωδημάτων”

Ἰωάννου Κουκουζέλη
(ΕΒΕ 2458, φ.3α)

Ἰωάννου Γλυκέος
(Κωνσταμονίτου 86, φ.13β)

Ἀδήλου, ι' αἰ.
(Λαύρας Γ 67, φ.159α)

ἁ Ἴσον
 Ὀλίγον
 Ὁξεῖα
 καί Πεταστή
 Διπλῆ
 Κράτημα
 Κρατημοκατάβασμα

ἁ Ἴσον
 Ὀλίγον
 Ὁξεῖα
 καί Πεταστή
 Διπλῆ
 Κρατημοὑπορροοκατάβασμα

Ἴσον
 Ὀλίγον
 Ὁξεῖα
 Τρομικόν
 Στρεπτόν
 Θεός καί Ἀπόθεσ
 καί Θεματισμός {ἔσω}

β Τρομικόν
 Στρεπτόν
 Θεός καί Ἀπόθεσ
 καί Θεματισμός {ἔσω}

Τρομικόν
 Στρεπτόν
 Θεός καί Ἀπόθεσ
 Θεματισμός ἔσω

Τρομικόν
 Στρεπτόν
 Θεός καί Ἀπόθεσ
 Θεματισμός ἔσω

γ Ὁρθιον σύν τούτοις
 Οὐράνισμα
 Σείσμα
 Ἀνατρίχισμα
 Σύναγμα
 Κύλισμα
 Στραγγίσματα

Ὁρθιον - χορείαν
δ Οὐράνισμα
 Σείσμα
ε Ἀνατρίχισμα
 Σύναγμα
ς Κύλισμα
θ Στραγγίσματα

Οὐράνισμα
 Σείσμα
 Ἀνατρίχισμα
 Σύναγμα
 Στραγγίσματα

ζ Κροῦσμα
 ἄλλον

ε Κροῦσμα
 ἕτερον

η Ἀνάβασμα
 καί Κατάβασμα

α Κατάβασμα
 καί Ἀνάβασμα

ῶμαλόν
Ψηφιστοκατάβασμα

ῶμαλόν
Ψηφιστοκατάβασμα

Παρακάλεσμα

Παρακάλεσμα
μετά και ἑτέρων σημαδιῶν

Ἄπορροή

Ἄπορροή

Ἄντικένωμα

Ἄντικένωμα

Ἄντικενοκύλισμα

Ἄντικενοκύλισμα

Ἄργοςύνθετον

Ἄργοςύνθετον

Κολαφισμός

τοῦτο δέ ὄλον λέγεται
Κολαφισμός

Κούφισμα

Πεταστοκούφισμα

Κρατημοκούφισμα

Κρατημοκούφισμα

Τρομικοπαρακάλεσμα

Παρακλητική

και Παρακλητική

Σήρμα

Σειρμα

και ἕτερον

Δαρμός

Δαρμός

τοῦτο λέγεται
Ἄντικούτισμα

Ἄντικούτισμα

Χόρευμα

Χορευμα

ἕτερον ὁμοιον

σύνθεσις τοῦ
μεγάλου ἄσματος

{ἄλλον τοῦ Ψαλτικοῦ;}

ἕτερα σύνθεσις ἐξ αὐτῶν

ἕτερον

Βυθογρόνθισμα

Βυθογρόνθισμα
Γρονθίσματα

Κλάσματα
τά ἀμφότερα

~ ~

Κλάσμα ✓

Χαιρετισμός
καί Βαρεῖα ὁμοῦ

~

Χαιρετισμός
Βαρεῖα

~

Βαρεῖαι

~

Πίασμα
Ἡχάδιν

~
" ~

Πίασμα

~

Πίασμα
Ἡχάδιν

~

ὁ λέγεται
Διπλοπέλαστον

~

Πεταστοκατάβασμα,
ἦγουν Πελαστόν

~

Πελαστόν

~

Θέμα ἀπλοῦν
τέλος στιχηροῦ ἐν αὐτῷ

Θέμα ἀπλοῦν

~

Θέμα

~

Βαρύς
ἕτερος Βαρύς τετράφωνος

Ἄνασταμα

Δαρτά

ταῦτα πάντα
μετά Ἐπεγέρματος

~

Ἄνάπνυμα
Σήμερον

~

Νε Γορθμός

Διπλοπέταστον

Φθορά

~

Ἐναρξίς

~

Γοργόν

~

Ἄργόν

καί πρόσχες, μαθητά
τέσσαρα Πνεύματα

Βαρύς
ἕτερος Βαρύς τετράφωνος

Ἄνασταμα

ταῦτα δέ εἰσὶν πάντα Δαρτά

Ἐπέγεσμα

~

{Λυγίσματα}

Γορθμός

Φθορά

~

Φθορά

~

Γοργόν

~

ἑπτὰ φωναί
Διπλασμός

καί τρία Κρατήματα,
ἐντέχνως συντεθέντα

Κρατήματα

~

παρά Ἰωάννου
Κουκουζέλη
καί Μαῖστορος

Σημειογραφικές Παρατηρήσεις

Ἡ Μέθοδος τοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη	Ἡ Μέθοδος τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος	Ὁ Πίνακας τῶν Μελωδημάτων
δέν περιέχει τίς ἀκόλουθες	δέν περιέχει τίς ἀκόλουθες	(Λαύρα Γ 67, τοῦ ι' αἰ.)
Θέσεις	Θέσεις	περιέχει τὰ ἀκόλουθα
τίς περιεχόμενες στήν Μέθοδο τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος	τίς περιεχόμενες στήν Μέθοδο τοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη	Μελωδήματα πού δέν ἀπαντοῦν στίς Μεθόδους τοῦ Ἰω. Γλυκέος καί Ἰω. Κουκουζέλη
Πεταστοκατάβασμα (ἀντίστοιχο μέ Διπλοπελαστόν)	Κράτημα	Ψιλόν
Ἔτερον τοῦ Ψαλτικοῦ	Τρομικοπαρακάλεσμα	Χαμηλόν
Θεματισμός ἔξω	καί ἔτερον {Σεῖρμα}	Βαθύ
Ὅμαλόν μετά Θέματος	ἔτερον ὁμοιον {Χόρευμα}	Σαξίματα
Λαρυγγισμα	σύνθεσις τοῦ μεγάλου ἄσματος	Πάρηχον
Δίπλωμα	ἑτέρα σύνθεσις ἐξ αὐτῶν	Σταυρός ἀπό δεξιά
Σταυρός	Κλάσματα τὰ ἀμφότερα	Ἀπόστροφος
ἄλλος {Σταυρός}	Ἠχάδιν	Ἀπόδεσμα
ὁ αὐτός {Σταυρός}	τέλος στιχηροῦ ἐν αὐτῷ	Ἀπόθεμα
Ἀπόθετον	Ἀνάπαυμα (εἶναι ἀντίστοιχο μέ τὰ Λυγίσματα)	Ρεῦμα
Ἀνάβασις καί Κατάβασις	Σήμερον	Τίναγμα
Τρομικοσύναγμα	Διπλοπέταστον	μετά Σταυροῦ {Σύναγμα}
Ψηφιστοσύναγμα	Ἐναρξίς	Λεμοί
Λυγίσματα (ἀντίστοιχο πρός τό Ἀνάπαυμα)	Γοργόν	Τρία
καί ἑτερα {Λυγίσματα}	Ἀργόν	Τέσσαρα
Ξηρόν Κλάσμα	καί πρόσχες μαθητά	Ἀπ' ἔσω ἔξω
καί οὕτως καί ἄλλως (δηλαδή Ξηρόν Κλάσμα)	τέσσαρα Πνεύματα	Δύο
	ἑπτὰ φωναί Διπλασμός	Ἡμίφθορα
	καί τρία Κρατήματα	Καταβατρομικόν
	ἐντέχνως συντεθέντα	Ψηφιστόν

παρά Ἰωάννου
τοῦ Κουκουζέλη
καί Μαῖστορος.

Κόνδευμα
Ράπισμα
Νανά
Πέτασμα
Κόνδευμα (ἄλλο).

καί ὑπάρχουν μελισμένα
τά ἐνηχήματα τῶν ἤχων,
ἀπ' τόν β' Νεανές καί ἐξῆς

Σέ μελλοντική φάση ὁ συγκριτικός αὐτός πίνακας πρέπει νά συμπληρωθῆ καί μέ ἄλλες στήλες, ὅπου θά ἀναγράφονται καί οἱ 'θέσεις' τῶν Μεθόδων τῶν θέσεων τῶν μεταγενεστέρων διδασκάλων.

Ἐδῶ πρέπει νά σχολιασθῆ ὅτι τά σημάδια στόν κώδικα Λαύρας Γ 67 δέν χαρακτηρίζονται σημάδια, ἀλλά 'μελωδήματα'. Ὁ κωδικογράφος σαφέστατα ἀπέβλεψε στό μελικό περιεχόμενο πού ὑπεδήλωναν τά σημάδια αὐτά κι ὄχι στό σχῆμα τους. Μελώδημα {- τα} δέν εἶναι ποτέ μιὰ φωνή, ἕνας φθόγγος, ἀλλά μιὰ μελική φράση.

Οἱ πολυσήμαντες διαφορές πού παρατηροῦνται, ἀναφέρονται στόν ἦχο, κατά τόν ὅποιο ψάλλονται οἱ ἴδιες, πανομοιότυπες θέσεις. Σέ ἄλλον ἦχο τίς χρησιμοποιεῖ ὁ Ἰωάννης Γλυκός καί σέ ἄλλον ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης. Ὑπάρχει, βέβαια, καί ταυτότητα ἤχου γιά πολλές θέσεις, κυρίως στούς ἦχους πλάγιο β' καί βαρύ.

Ἡ παρατήρηση αὐτή σχετικά μέ τήν διαφορά ἤχου ἐπικυρώνει τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιες θέσεις ἔχουν ἄλλο μέλος στόν ἕνα ἦχο καί ἄλλο στόν ἄλλον¹⁵. Ἀκόμα, ἡ παρατήρηση αὐτή προσδιορίζει καί τήν ἀξία αὐτῶν τῶν Μεθόδων στίς πραγματικές τους διαστάσεις· εἶναι δύο Μέθοδοι Θέσεων ἀπ' τίς πολλές πού θά ἦταν δυνατό νά παραδοθοῦν

ἀπό αὐτούς ἢ καί ἀπό ἄλλους διδασκάλους (Κι ἐγώ, ἂν ζοῦσα τότε, γιά διδακτικούς σκοπούς θά μπορούσα νά συντάξω μιὰ Μέθοδο τῶν θέσεων· παρόμοια κι' ὁ καθένας ἀπό σᾶς).

Κι ἡ ὑπαρξη, ἀκριβῶς, καί ἄλλων Μεθόδων τῶν θέσεων ἀπό μεταγενεστέρους διδασκάλους¹⁶, ἀποδεικνύει "τοῦ λόγου τό ἀσφαλές". Γιατί, ἡ Ψαλτική εἶναι πέλαγος καί ὠκεανός ὀλόκληρος καί δέν χωρεῖ μέσα σέ δύο ἢ τρεῖς σελίδες μεμβράνης ἢ χαρτιοῦ τῶν κωδίκων, γιά νά μετρήσουμε μέ "Μέθοδο" ἢ "Κανόνα" τό μέγεθός της.

Γ'. "Πολλάι εἰσι σημαδίων θέσεις".

Ἡ ἀκροτελεύτια παρατήρηση στήν προηγούμενη παράγραφο καθιστᾶ ἀναγκαῖα τήν ἀναφορά στό λεγόμενο, δύο φορές μάλιστα, "πολλάι εἰσι σημαδίων θέσεις, ἀλλ' οὐ δεῖ καί ὀνόματι λέγειν", πού ἀπαντᾶ σέ θεωρητικό κείμενο ἀποδιδόμενο στόν Ἰωάννη Πλουσιαδηνό¹⁷. Στό ἴδιο κείμενο, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ἐκτενέστερη διατύπωση· "Ἡδυνάμην γράψαι πλείονας σημαδίων θέσεις, ἥτοι χειρονομίας, ἀλλά διά τήν τῶν ἀρχαρίων ἀγανάκτησιν καί τῶν πολλῶν σημαδίων τόν κόρον ἔγραψα τήν μικράν ταύτην προγυμνασίαν" (Ἰβήρων 1192). Ἐπισημαίνω στό παράθεμα αὐτό τήν ἰσό-

τητα “θέσεις ἤτοι χειρονομίαι “ γίνεται δηλαδή λόγος για ὀρθή – ὀρθογραφημένη – ἔνωση καί σύνθεση τῶν σημαδίων, φωνητικῶν καί ἀφώνων, πρὸς ἀπαρτισμὸ συγκεκριμένης θέσεως.

Κοιτάζοντας καί μέ αὐτό τό δεδομένο τῆ Μέθοδο τῶν Θέσεων τοῦ Κουκουζέλη, καί τοῦ Γλυκέος βέβαια, ἀλλά καί τῶν μεταγενεστέρων, κατανοοῦμε εὐκολώτερα γιατί οἱ θέσεις παραδίδονται μέ δύο τύπων ὀνομασίες· μέ τό ὄνομα κάποιου ἀφώνου σημαδίου ἢ ὑποστάσεως χειρονομίας, ὅπως προσφυῶς λέγονται, καί μέ τό ὄνομα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ μέλους, πού ἡ ἀρμόδια συμπλοκή τῶν σημαδίων ὑποδηλώνει. Γιά παράδειγμα· θέση Στραγγίσματα, ἢ Κολαφισμός, ἢ Ἀντικούτισμα, ἢ Ἀνάσταμα. Ἡ δυσκολία, βέβαια, στήν ὀνοματοδοσία τῶν θέσεων ὠδήγησε γιά δάνεια στήν ψαλτική πράξη. Κι ἔχουμε, ἔτσι, θέση Χαιρετισμός, ἢ Σήμερον, Ἀνάβασμα καί Κατάβασμα, ἢ “τέλος στιχηροῦ ἐν αὐτῷ“, ἢ “Λαρυγγισμα“, κλπ. Καί καταλαβαίνουμε τώρα τήν ἀλήθεια τοῦ λεγομένου· “πολλάι εἰσι σημαδίων θέσεις, ἀλλ’ οὐ δεῖ καί ὀνόματι λέγειν“. Καί μένει ἔτσι εὐρὺ πάντοτε κι’ ἐλεύθερο πεδίο γιά τήν δημιουργία “νεοφανῶν θέσεων“, “ὡς ἄσματομελωδεῖται“ ἐκάστοτε¹⁸. Ἡ δημιουργία θέσεων εἶναι τό ἅπαν στή μελοποιία, γιατί εἶναι ἔξη ποιητική. Οἱ ποιητές - κι οἱ μελοποιοί - θά πεθάνουν τελευταῖοι ἀπ’ τό ἀνθρώπινο γένος, καί θά πεθάνουν μ’ ἓνα ποίημα, ὅ,τι κι ἂν εἶναι αὐτό, στό στόμα.

Δ’. Οἱ Θέσεις τῆς Μεθόδου εἶναι στιχηραρικές.

Ἡ μορφολογία τῶν Θέσεων τῶν δύο αὐτῶν Μεθόδων τίς διακρίνει καί τίς κατατάσσει, σχεδόν ἀποκλειστικά, στό Στιχηραρικό Γένος Μελῶν. Στή Μέθοδο τοῦ Κουκουζέλη ὑπάρχει ἡ σαφής ἀναφορά

“τέλος στιχηροῦ ἐν αὐτῷ“. Ἡ ἄλλη ἀναφορά “σύνθεσις τοῦ μεγάλου ἄσματος“, στήν Μέθοδο τοῦ Κουκουζέλη, ἢ “Ἄλλον τοῦ Ψαλτικοῦ“ στή Μέθοδο τοῦ Γλυκέος, προσφέρουν τά κριτήρια τῆς διακρίσεως τῶν θέσεων σέ στιχηραρικές καί παπαδικές. Ἐνας ἀριθμὸς θέσεων εἶναι κοινές στά δύο Γένη μελῶν. Οἱ θέσεις πού προσδιορίζονται ἀπὸ μιὰ μεγάλη ὑπόσταση χειρονομίας εἶναι κυρίως στιχηραρικές. Οἱ θέσεις πού ὀνοματίζονται περιγραφικά εἶναι κυρίως παπαδικές, καί κάποιες ἀπ’ αὐτές κοινές καί στό Στιχηραρικό Γένος.

Μιὰ προσεκτικὴ παρατήρηση στή Μέθοδο τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος στόν κώδικα Κωνσταμονίτου 86 ἀνακαλύπτει κάτω ἀπ’ τά σημάδια τῶν θέσεων, μέ κόκκινο μελάνι ἀπὸ ἓνα χέρι σχεδόν σύγχρονο τοῦ κωδικογράφου, τίς συλλαβές ‘ανεεεε’ ἢ ‘κεχεχε’, κυρίως, γιά μιὰ ὑποβοήθηση στήν ψαλμώδηση τῶν θέσεων, καί σέ μερικές περιπτώσεις φράσεις ἀπὸ σχετικά στιχηρά ἰδιόμελα· ὅπως “ὄθεν“, στή θέση ‘Ὀμαλόν μετά θέματος’, “οὔτε οὔτος ἡμαρτεν“ στή θέση ‘τοῦτο δέ ὄλον λέγεται Κολαφισμός’, “χαῖρε- χαίρετε“ στίς θέσεις ‘Χαιρετισμός’ καί ‘Βυθογρόνθισμα’, “σήμερον“ στή θέση ‘Σύρμα’, “ἄρχοντες“ στή θέση ‘Ἀνατρίχισμα’, “χαρισάμενος“ στή θέση “Ἀνάσταμα, “πάλιν ἡμῖν“ στή θέση ‘Φθορά’, καί ἡ χαρακτηριστικὴ λέξις “διό“ στή θέση ‘Γορθμός’.

Κι’ ὑπάρχει καί ἡ ἀκολουθη κατὰ πληκτικὴ περίπτωση. Στόν ἴδιο αὐτόν σπουδαῖο κώδικα Κωνσταμονίτου 86, μετὰ τήν Μέθοδο τῶν θέσεων τοῦ Κουκουζέλη, ἀναγράφεται στήν ἀρχὴ ἐνός ποιήματος (φ.23α): “Λόγοι παρακλητικοί εἰς τήν ἁγίαν Θεοτόκον· ποίημα Μάρκου ἱερομονάχου τοῦ Βλατῆ· τό δέ μέλος ἐστίν ἀπὸ τῶν σημαδίων τῶν ψαλτῶν τοῦ μαῖστορος κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη· ἦχος α’ Μόνη Παρθένε καί μήτηρ τοῦ ποιη-

του μου άγνή”¹⁹. Τό κείμενο δέν έχει τήν αὐστηρή δομή ενός στιχηροῦ ιδιομέλου, καί εἶναι ἀρκετά ἐκτενές, ἐκτενέστερο ἀπό ὁποιοδήποτε στιχηρό ιδιόμελο τοῦ Στιχηραρίου, προσιδιάζει περισσότερο μέ τά παρακλητικά ὑμνογραφήματα σέ 15 συλλάβους στίχους, μέ τή διαφορά ὅτι ἐκεῖνα ἔχουν σαφή μελική μεταχείριση τοῦ παπαδικοῦ μέλους τοῦ Μαθηματαρίου.

Ε΄. Ἐφαρμογή τῆς ‘Μεθόδου τῶν Θέσεων’.

“Υστερ’ ἀπ’ τήν ἐξέταση τῆς Μεθόδου τοῦ Κουκουζέλη, καί παρεμφερῶς τῆς ἀντίστοιχης τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι πρόκειται, - πέρ’ ἀπ’ τήν δηλοποίηση τοῦ σχήματος καί τοῦ ὀνόματος τῶν σημαδίων - , γιά μιὰ σοβαρή προσπάθεια κωδικοποίησης τῶν κυριωτέρων θέσεων τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης τῆς ἐποχῆς τους, καί συγχρόνως γιά μιὰ ἀνάγκη ὀριοθετήσεως τῆς συνθέσεως τῶν σημαδίων τῆς μουσικῆς, φωνητικῶν καί ἀφώνων. Κι’ ἐδῶ ἐγκτεται ἡ μεγάλη σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς Μεθόδου. Μεταγενέστεροι διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς, στίς διάφορες παραλλαγές τῆς Προθεωρίας, προσπάθησαν, ἄλλος μέ περισσότερη εὐστοχία, κι’ ἄλλος μέ ἀπλοϊκότερη ἀντίληψη καί διατύπωση, νά ἐρμηνεύσουν αὐτά πού παρέδωκε ὁ Κουκουζέλης - καί οἱ ἄλλοι-, χωρίς σέ καμιά περίπτωση νά τά ἀμφισβητοῦν. Στό σημεῖο αὐτό οἱ ἀναφορές θά ἦταν πολλές καί μακρές.

Δυό μεγάλοι θεωρητικοί δάσκαλοι, ὁ Γαβριήλ ἱερομόναχος ἐκ τῶν Ξανθοπούλων καί ὁ Μανουήλ λαμπαδάριος ὁ Χρυσάφης, ἀσχολήθηκαν εἰδικότερα γιά τήν ἐτυμολογία τῶν σημαδίων καί τήν σύνθεσή τους. Μιά σύνθεση τῶν ἀπόψεών τους, ἐξάγει τό ἀκόλουθο συμπέρασμα. Ὁ Μανουήλ Χρυσάφης κανονίζει. “Θέσις ἐστίν ἡ τῶν σημαδίων ἔνωσις, ἣτις ἀποτελεῖ τό μέλος”²⁰.

Κι’ ὁ Γαβριήλ διευκρινίζει. “Διά γάρ τῶν ρηθέντων φωνητικῶν καί ἀφώνων σημαδίων ποιεῖ ἡ Ψαλτικῆ τās θέσεις ... ταύτας δέ διακρίνειν καί θεωρεῖν εἴτε καλῶς ἔχουσιν εἴτε καί μή ἡ χειρονομία”²¹.

Ἡ ἔνωση τῶν σημαδίων, φωνητικῶν καί ἀφώνων, πρέπει νά γίνεται “ἐπιστημόνως”, κατά τόν Μανουήλ Χρυσάφη. Καί μόνον ἔτσι ἐννοοῦμε τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στά φωνητικά σημάδια, ἐξ συνολικά²², πού δείχνουν ἀνάβαση μιᾶς φωνῆς· κι ἀκόμα περισσότερο, ἔτσι μόνον ὑποπτεύουμε τήν χρησιμότητα τῶν μεγάλων ὑποστάσεων χειρονομίας, πού φανερώνουν ὄχι μόνο μιὰ φωνή, δέν εἶναι αὐτή ἡ φύση τους, ἀλλά μέλος ὀλόκληρο, ἕνα μελωδῆμα, γιά νά θυμηθοῦμε τόν πρώτο χαρακτηρισμό τους στόν ι’ αἰῶνα. Μέλος, στήν Ψαλτική, δέν “ποιοῦν”, δέν κάμουν μόνα τους τά φωνητικά σημάδια, καί μάλιστα ὅταν δέν ἔχουν ὀρθή ἔνωση, ὅπως δέν κάνουν ψηφιδωτό οἱ σκόρπιες ψηφίδες. Καί γιά τήν ὀρθή ἔνωση εἶναι ἀπαραίτητη ἡ διάκρισή τους σέ σώματα καί πνεύματα. Μέλος ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστημονική ἔνωση τῶν φωνητικῶν καί τῶν ἀφώνων χειρονομικῶν σημαδίων, ὡς τόνισμα τοῦ νοήματος τοῦ λόγου.

Τούς προσδιορισμούς πού ἀπέδωσε ἡ παράδοση στή σύνθεση τῶν θέσεων, δηλαδή ὅτι “ἐμελίσθησαν”, ὅτι “ψάλλονται μετά μέλους”, ἡ ὅτι εἶναι “κάλλιστα καί ἔντεχνα”, τούς κατανοοῦμε μέσα στό πλαίσιο καί τήν ἔννοια τῆς Προθεωρίας τῆς Ψαλτικῆς καί τῆς Μεθόδου, ἀκριβῶς, ἐξασκήσεως τῆς μνήμης τῶν ψαλτῶν. Οἱ ψάλτες πρέπει νά ἐκπαιδεύονται στήν ὀρθή συμπλοκή τῶν σημαδίων πρὸς ἀπαρτισμό θέσεων συγκεκριμένων μελῶν καί στήν πιστή ἀπομνημόνευση τοῦ μέλους αὐτῶν τῶν θέσεων, στόν ἕνα ἢ στόν ἄλλο ἦχο. Κατ’ αὐτόν τόν τρόπο ἐξασφαλίζεται ἡ συνέπεια καί ἡ ὁμοιογένεια στήν παράδοση τῶν

διαφόρων μελῶν τῶν τριῶν βασι-
κῶν Γενῶν τῆς Ψαλτικῆς, τοῦ Στι-
χηραρικοῦ, τοῦ Παπαδικοῦ καί τοῦ
Εἰρμολογικοῦ. Ἡ Μέθοδος τοῦ
Κουκουζέλη, καί ἡ ἄλλη τοῦ Γλυκέ-
ος, εἶναι κυριολεκτικά ὀπτικομνη-
μονική μέθοδος, ἀντίστοιχη μέ τίς
σημερινές ὀπτικοακουστικές μεθό-
δους ἐκμαθήσεως τῶν ξένων γλωσ-
σῶν. Ὁ ψάλτης βλέπει τή θέση καί
ἀπομνημονεύει τό μέλος, ὅπως τό
ὑπαγορεύει ἡ παράδοση μέ τούς
διαφόρους διδασκάλους, οἱ ὅποιοι
μιμοῦνται κατά διαδοχή τούς πρό
αὐτῶν “τῆ ἐπιστήμη ἐνδιαπρέσαν-
τας”, ὅπως κανοναρχεῖ ὁ Μανουήλ
Χρυσάφης.²³

Τό θέμα, τώρα, τῆς ἐξηγήσεως

τῶν θέσεων καί τῆς καταγραφῆς
τοῦ μέλους τους ἀναλυτικά καί μέ
σαφήνεια, πού μᾶς ἐξασφαλίζει ἡ
μεταρρυθμισμένη σημειογραφία τῶν
Τριῶν Διδασκάλων στά 1814, δέν
χωρεῖ ἐδῶ, καί σχεδόν δέν ἐξαρκεῖ
ὁ χρόνος μιᾶς ζωῆς.

Σᾶς λέω μόνο αὐτό πού διάβασα
στόν κώδικα Ξηροποτάμου 333
(μέσα ιη΄ αἰ.),²⁴ στό τέλος τῆς Προ-
θεωρίας (φ. 6α):

“Καί ταῦτα μέν πρός μικράν δι-
δασκαλίαν, ᾧ μαθητά. διδάξει δέ σε
ἀκριβέστερόν τε καί ἐντελέστερον ἢ
μάθησις, διά τῆς διαφοροῦ συνθέ-
σεως τῶν ποιητῶν, παλαιῶν τε καί
νέων “.

Bibliography

Chrysanthos of Madytas, 1832

Θεωρητικόν Μέγα τῆς Μουσικῆς, Trieste

Conomos D., 1985

The Treatise of Manuel Chrysaphes, the Lampadarios, MMB, Corpus Scriptorum de Re Musica, Vienna

Hannick C. and Wolfram G., 1985

Gabriel Hieromonachos, MMB, Corpus Scriptorum de Re Musica, Vienna

Stathis G., 1975 - 93

Τά Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὄρος, (ἔκδ. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας), I - III, Athens

Stathis G., 1979

Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, III, Athens

Stathis G., 1989

Ἡ ἀσματικὴ διαφοροποίηση ὅπως καταγράφεται στὸν κωδικα EBE 2458 τοῦ ἔτους 1336", Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη - Παλαιολόγεια Ἐποχὴ, 169- 88, Thessaloniki

Strunk O., 1965

Specimina notationum antiquiorum, MMB, VII, Copenhagen

Notes

NOTE 1.

Τὴν πλήρη ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ κώδικος βλ. Στάθης, 1989 169-188.

NOTE 2.

“Ὁπου παραπάνω 170.

NOTE 3.

Στάθης 1993 817.

NOTE 4.

Στάθης 1975 657.

NOTE 5.

Στάθης 1976 703.

NOTE 6.

Στάθης 1993 717.

NOTE 7.

Στάθης 1993 828.

NOTE 8.

Στάθης 1975 107.

NOTE 9.

Στάθης 1975 190.

NOTE 10.

Πρβλ. Conomos 1985 40.

NOTE 11.

“Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ, ἀπὸ χοροῦ, περιέχει δέ ἀλλάγματα παλαιὰ τε καὶ νέα, τοῦ τε θαυμαστοῦ πρωτοψάλτου τοῦ Γλυκὺ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ καὶ φοιτητῶν κυροῦ Ξένου τοῦ Κορώνη καὶ τοῦ Παπαδοπούλου κυροῦ Ἰωάννου καὶ μαῖστορος τοῦ Κουκουζέλη, σὺν αὐτοῖς καὶ ἑτέρων πολλῶν”, μαρτυρεῖται στὸ φ. 1α τοῦ κώδικος Κουτλουμουσίου 457. Βλ. Στάθης 1993 354.

Περί τῆς μικρογραφίας ποὺ παριστάνει τὴν ἐν λόγῳ τριανδρία, βλ. ἀνωτέρω στή σ. 366, καὶ στὸ Φυλάδιο τοῦ ἄλμπουμ τριῶν δίσκων τῆς κλασσικῆς δισκοθήκης “Βυζαντινοὶ καὶ Μεταβυζαντινοὶ Μελουργοὶ” τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας μέ τίτλο Ἰωάννης Παπαδόπουλος ὁ Κουκουζέλης καὶ Μαῖστωρ, Ἀθήνα 1988, σελ. 7 καὶ 11.

NOTE 12.

Ἄπλο τίτλος στὸν κώδικα Κωνσταντινουπόλεως 86, φ. 13β εἶναι: “Ἀρχὴ τῶν σημαδίων τῆς Παπαδικῆς Τέχνης, ψαλλομένων κατ’ ἤχον. Ἀρχὴ μέση καὶ τέλος, σύστημα πάντων τῶν σημαδίων, τῶν ἀνιόντων καὶ κατιόντων, τὸ ἴσον ἐστί· χωρὶς γάρ τοῦ ἴσου ὅλα ἄφωνα· ποιηθέντα παρὰ τοῦ πρωτοψάλτου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Γλυκεῖος ἤχος α’ ἴσον, Ὀλίγον, Ὁξεῖα, Πεταστή”. Βλ. Στάθης 1975 656. - Εἰδικότερο λόγο γιὰ τὴν Μέθοδο τοῦ Ἰωάννου Γλυκὺ κάνει ὁ Christian Tjoelsgaard, στὸ Συμπόσιο αὐτὸ ἐδῶ.

NOTE 13.

Βλ. σχετικὰ γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς Β’ περιόδου ἐξελέξεως τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας, μέ τὴ μετακίνηση τῶν ὀριῶν ἀπ’ τὸν 16’ αἰῶνα στὸ “1670 περίπου”, βάσει τῶν ἐσωτερικῶν ἀφοριστικῶν καὶ ἀσφαλῶν κριτηρίων τῆς σημειογραφίας, εἰς Στάθης 1979 48-55.

NOTE 14.

Βλ. Strunk 1965, specimen 12.

NOTE 15.

Τὸ ἀναμφισβήτητο αὐτὸ γεγονὸς διδάσκουν ὅλοι οἱ δάσκαλοι τῆς Ψαλτικῆς καὶ ἐπικυρῶνει ὁ Χρῦσανθος λέγοντας: “οἱ εἰρημένοι

χαρὰκτῆρες καὶ αἱ ὑποστάσεις ὅταν ἀλλάζωσι τόνους ἤλλαζον καὶ τὴν δύναμιν”. Χρῦσανθος 1832 181.

NOTE 16.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ καὶ ὁ Θεόδουλος μοναχὸς Αἰνίτης καὶ Ἁγιορείτης, στὰ μέσα τοῦ 17’ αἰῶνος ἐποίησε “μεθόδους τῶν θέσεων”. Βλ. κώδικα Ἰβήρων 1083 (μέσα 17’ αἰ.), φ. 260α-β.

NOTE 17.

Βλ. κώδικα Ἰβήρων 1192, φφ. 207α-210α.

NOTE 18.

Πρόδηλη καὶ ἀποφασιστικὴ περίπτωσις εἶναι ὁ “καλλωπισμὸς” τοῦ στιχηραρικοῦ μέλους ἀπ’ τὸν Χρυσάφη τὸν νέο καὶ πρωτοψάλτη καὶ τὸν Γερμανὸ ἐπίσκοπο Νέων Πατρῶν. Βλ. Στάθης 1979 52-53.

NOTE 19.

Βλ. Στάθης 1975 659.

NOTE 20.

Πρβλ. Conomos 1985 40.

NOTE 21.

Βλ. Hannick/Wolfram 1985 72.

NOTE 22.

Βλ. σχετικὰ τὴν διδασκαλία τοῦ Γαβριὴλ ἱερομονάχου, ὁ.π., 42, 48 καὶ 50.

NOTE 23.

Βλ. Conomos 1985 46.

NOTE 24.

Πρβλ. Στάθης 1975 209.

